

K POJMU SOCIÁLNA INTEGRÁCIA

(Filozoficko-metodologický aspekt)

VLADIMÍR SEILER, Ústav marxizmu-leninizmu UK, Bratislava

SEILER, V.: The Concept „Social Integration“: Filozofia 40, 1985, No. 3, p.

Intensive integrative processes in various fields of human society in the period of scientific-technological revolution in both the socialist society and the state monopoly capitalism bring about that the concept „social integration“ assumed world outlook character. Philosophic analysis of social and biotic processes will result in incorporating of the notions „differentiation“ and „integration“ in the system of categories of materialist dialectics.

The author elucidates the concept „social integration“ in connection with the category „dialectical contradiction“ and within the framework of dialectical-materialist conception of social development. Each type of production, each social-economic formation is typical of specific factors and processes of differentiation and integration. Contemporary international integration processes run on the basis of intensification of the social division of labour, they are determined by the international character of productive forces which are formed as productive forces of scientific-technological revolution. Their international character is mediated through internationalization of productive relations. While the capitalist international economic integration is dominated by the principal law of the motion of the capitalist type of production, socialist integration again by its own immanent laws.

Už niekoľko desaťročí veľmi intenzívne prebiehajú integračné procesy v rôznych sférach života spoločnosti, najmä medzi štátmi v oblasti politickej, vojenskej, ekonomickej vedy. Integračné procesy medzi štátnymi ekonomickými celkami sú primárne determinované internacionálnym charakterom výrobných síl rozvíjajúcim sa v rámci vedecko-technickej revolúcie. Sociálnu formu ich rozvoja tvoria na jednej strane štátnomonopolistický kapitalizmus s jeho transnacionálnymi hospodárskymi korporáciami a na druhej strane svetová socialistická ekonomická sústava.

Duchovná reflexia integrácie spomínaných sociálnych procesov a s ňou spojený historický perspektivizmus spôsobili, že pojem sociálna integrácia nadobudla *svetonázorový* charakter, a to ako v buržoáznej ideológii, tak aj v marxizme-leninizme. V rámci marxizmu-leninizmu je pojem sociálna integrácia výrazný najmä vo vedeckom komunizme, a to už od jeho vzniku v programovom hesle „proletári všetkých krajín, spojte sa!“ a tiež v myšlienke o vytvorení komunistickej spoločnosti ako jednotného systému ľudstva, ktorý plánovite riadi svoj vývin zameraný na slobodný, všestranný rozvoj všetkých členov spoločnosti. Pojem integrácia spĺňa ideologickú funkčnosť aj v buržoáznych teóriách hlásajúcich

stieranie triednych protikladov buržoáznej spoločnosti. (Ich filozofický zdroj tvorí dielo H. Spencera.)

V spoločenských vedách sa pojem sociálnej integrácie najviac rozšíril a uplatnil v etnografii, a to najmä pri objasňovaní utvárania sociálnych štruktúr tzv. primitívnych spoločností. Od polovice 20. stor. je integrácia značne frekventovaná aj v ekonomických teóriách, a to v súvislosti so štúdiom novej etapy objektívne prebiehajúcich medzinárodných (medzištátnych) integračných procesov v ekonomike centier svetového kapitálu. Všeobecným teoretickým východiskom štúdia medzinárodnej ekonomickej integrácie sú klasické a neoklasické ekonomické teórie, v intenciách ktorých sa vymedzuje mechanizmus, zmysel a účinky medzinárodných ekonomických vzťahov a formulujú sa kritériá efektívnosti ich fungovania. (1, s. 19)

Marxistickí ekonómovia sa v súvislosti s pojmom integrácie sústreďujú predovšetkým na objasňovanie procesov socialistickej medzinárodnej ekonomickej integrácie, ktorá sa stáva čoraz viac predmetom výskumu aj pre vedeckých pracovníkov z odboru vedecký komunizmus. (2)

Pojem integrácia je rozšírený aj v prírodovedných disciplínach; rozvinuté sú filozofické výskumy o rôznych aspektoch a formách integrácie vied. Domnievame sa, že filozofická analýza, najmä sociálnych a biotických integračných procesov z hľadiska materialistickej dialektiky bude smerovať k tomu, že pojem integrácia sa čoskoro začlení do systému kategórií materialistickej dialektiky. Pojem integrácia je totiž nerozlučne spätý s kategóriou systému, so skúmaním biotických a spoločenských systémov.

V súčasnej marxisticko-leninskej *filozofickej* literatúre je problematika integrácie najviac analyzovaná na procesoch diferenciácie a integrácie *vied*. Domnievame sa však, že i napriek pomerne bohatým výsledkom tohto výskumu je ešte málo explicitne vyjadrená. Celkove možno konštatovať, že v súčasnej marxisticko-leninskej filozofickej literatúre je situácia v analýze pojmu integrácia ešte neadekvátne tým poznávacím potrebám, ktoré vznikajú pri poznávaní, programovaní a vedomom riadení integračných procesov v socialistickej spoločnosti, a to ako v rámci štátneho celku, tak i medzi socialistickými štátnymi celkami.

V tejto súvislosti vzniká oprávnená otázka, prečo sa doteraz venovala a venuje kategórii integrácie v marxisticko-leninskej filozofii taká malá pozornosť? Vo filozofickej encyklopédii Inštitútu filozofie akadémie vied ZSSR z roku 1962 sa síce píše o integrácii a dezintegrácii, ale iba v tom zmysle, že tieto pojmy používa buržoázna sociológia proti marxistickému chápaniu spoločnosti na zdôvodňovanie myšlienky stierania triednych protirečení kapitalistickej spoločnosti, pričom za hybnú silu sociálnej jednoty ľudí a sociálnych konfliktov pokladá faktory duchovného života ľudí. Okrem identifikácie idealistického chápania hybných síl života spoločnosti, odhaľujú autori encyklopedického hesla metodický základ buržoázných teórií sociálnej integrácie a dezintegrácie,

a to mechanistické predstavy vychádzajúce z teórie rovnováhy. (3, s. 282—283)

Skutočnosť, že sa popri oprávnenej kritike buržoáznych názorov na sociálnu integráciu akosi pozabudlo na pôde marxisticko-leninskej filozofie rozvíjať aj problematiku integrácie, má rôzne príčiny. Domnievame sa, že jedna z nich, a to gnozeologická príčina, spočíva v tom, že v marxisticko-leninskej filozofii sa vývinový proces vyjadruje obsažnejšími kategóriami systému materialistickej dialektiky ako sú pojmy integrácia, dezintegrácia, diferenciácia. Ústredné miesto v systéme týchto kategórií zaujíma zákon *jednoty* a boja *protikladov* a s ním nerozlučne spätá kategória dialektického *celku*, dialektického systému (a v jeho rámci kategória štruktúra a funkcia). Rozčlenenie (rozdvojenie) jednotného procesu, diferenciácia jeho stránok, aspektov, ktorá nadobúda charakter jeho protikladných (protirečivých) určení, vlastností, elementov vytvárajúcich zároveň jednotu, celok, ďalej ich „boj“ t. j. vzájomné pôsobenie utvárajúce pohyb celku, pohyb systému, jeho štrukturáciu — to sú v materialistickej dialektike známe určenia, pre ktoré sú pojmy diferenciácia a integrácia implicitné. Samozrejme to však neznamená, že ich netreba explikovať, a objasniť napr. „mechanizmus“ rozdvojenia jednotného. Predpokladáme, že hlavný smer výskumu kategórií integrácie, diferenciácie, dezintegrácie sa bude v rámci materialistickej dialektiky uberať práve smerom ich explikácie ako aspektov zákona jednoty a boja protikladov, ako aspektov kategórie dialektického systému.

Analýza kategórie integrácia ako konštituujúcej kategórie v systéme kategórií marxistickej dialektiky by bola prínosom najmä pre ekonómov zaoberajúcich sa výskumom medzinárodnej socialistickej integrácie. Naliehavosť tejto úlohy bude vzrastať aj s rozširovaním integračných procesov, integračných vzťahov ako v rámci jednotlivých socialistických štátov, tak aj medzi nimi. Už v súčasnosti môžeme zaznamenať, že socialistický typ integračných procesov utvára také jeho stránky, ako sú triedne neantagonistická *homogénnosť* socialistickej spoločnosti s perspektívou vytvorenia beztriednej sociálnej homogennosti, *stieranie rozdielu* medzi mestom a dedinou, *vyrovnávanie* hospodárskej úrovne jednotlivých socialistických štátov v rámci ich ekonomickej integrácie na základe najpokrokovejšej techniky a vedeckej organizácie spoločenskej výroby; *jednotu* a *rozmanitosť* duchovného života socialistickej spoločnosti a pod.

Najnovšie zaznamenávame sociálno-poznávaciu potrebu objasniť kategóriu integrácia v sovietskej filozofickej literatúre vo *Filosofovskom encyklopedičeskom slovari* z roku 1983, kde je už obsiahnuté heslo integrácia a vymedzený jeho obsah. Osobitne chceme zdôrazniť, že v československej, aj zahraničnej marxistickej filozofickej literatúre sa po prvýkrát o integrácii ako o filozoficko-sociologickej téme zmienil akademik Andrej Širácky v monografii *Sociológia a integrácia* vied v roku 1968 (4) a Alfred Štuller, ktorý zameral svoju kandidátsku dizertačnú

prácu na *Niektoré teoretické a metodologické východiská rozboru integrity socialistickej spoločnosti*. [5] V sovietskej filozofickej literatúre vyšli štúdie o integrácii v oblasti biologickej [6] a téma integrácia je implicitná aj štúdiám o spoločnosti ako systéme. [7]

xxx

Pri analýze pojmu integrácia možno predbežne vychádzať z charakteristiky, ktorá sa používa v starších filozofických slovníkoch, ako aj v spomínanom *Filosofskom encyklopedičeskom slovare*: „integrácia je zjednotenie, scelenie izolovaných prvkov v celostný útvar“. (Latinské *integer* znamená celý.) Treba si všimnúť, že táto charakteristika pojmu integrácia obsahuje predstavu o *izolovaných* prvkoch, ktoré proces integrácie scelí, včlení do jestvujúceho systému, alebo vzájomným pôsobením predtým izolovaných prvkov sa utvára nový systém, systém ich vzájomného pôsobenia. Táto charakteristika nám môže poslúžiť ako vyčlenenie *prvého* aspektu integračného procesu, integračného vzťahu: ak izolované, relatívne izolované prvky vstúpia do takých interakcií, že sa stanú prvkami systému, môžeme povedať, že ich interakcie majú integračný charakter. To isté platí, ak isté celky, systémy vstupujú do interakcií, pri ktorých sa utvárajú zložitejšie celky a predchádzajúce systémy sa včleňujú do „vyššieho“ systému ako jeho podriadené „momenty“, pričom transformované novým celkom sa stávajú jeho časťami, jeho podsystémami. Integračný, jednotiaci vzťah obsahuje teda dialektiku časti a celku a integračný *proces* je procesom dialektickej transformácie, dialektickej negácie. Jestvujú teda integračné procesy, integračné vzájomné pôsobenia, pri ktorých vznikajú nové kvality zložitejších úrovní organizácie objektívnej reality.

Vyčleniť možno aj *druhý aspekt* procesu integrácie. Integratívny vzťah, integratívny proces, integratívne vzájomné pôsobenie nevedie totiž vždy k vzniku novej kvality, k vzniku nového systému. Integrácia (integratívny proces, integratívny vzťah), je totiž aj charakteristikou vzťahov medzi časťami už jestvujúceho systému, ich vzájomných súvislostí, ktoré sa prejavujú ako *funkčné* vzťahy, ako vzťahy medzi štruktúrou a funkciou.

Keďže integračné procesy a vzťahy sú procesmi a vzťahmi utvárania celkov, resp. ich uchovania, ich fungovania, sú zároveň vzťahmi a procesmi *organizácie systému*. Utváranie nového systému je teda zároveň utváraním jeho organizácie, jeho štruktúry a integračný vzťah je súčasne vzťahom organizačným, štruktúrnym, resp. štruktúrotvorným. Organizáciu systému vyjadrujú kategórie štruktúry a funkcie, účelovosti, ale aj kategória objektívneho zákona, s ktorým bola vždy spätá predstava „poriadku“, jednoty univerza alebo jeho častí. V zložitých systémoch sa utvárajú osobitné relatívne autonómne organizačné systémy, resp. organizačné podsystémy, ktoré majú integračný charakter. Naru-

šenie organizačných štruktúr vedie k dezorganizácii, dezintegrácii resp. až k zániku systému.

Vo výskume problematiky integrácie bude treba podrobnejšie analyzovať myšlienku o rozmanitých *typoch* a *formách* integrácie, ako aj o *stupňoch*, intenzite integrácie (hľadisko kvantitatívne). Z hľadiska systémového prístupu sa A. D. Ursul pokúsil o klasifikáciu základných typov (podľa neho foriem) integrácie: súhrn (na základe nejakého všeobecného znaku, vlastnosti), zložitost alebo komplexnosť, organizácia a systém. (9, s. 79—84)

Pre sociálnu integráciu sú dôležité formy, resp. spôsoby integračných procesov a vzťahov. Napr. expanzívna forma integrácie je najjednoduchšia primitívna forma, rozšírená vo vykorisťovateľskej spoločnosti, pretože spočíva na mimoekonomickom násilí. V technike a v technickej kooperácii je veľmi dôležitá unifikácia na základe redukcie, ktorá je však neadekvátne už v oblasti duchovnej kultúry, ktorej je priradená taká forma jednoty (ideového obsahu), ktorá predpokladá bohatú rozmanitosť duchovných foriem jej vyjadrenia. K jednoduchým spôsobom integrácie patrí aj nivelizácia, ale pre vývinové zložité systémy je charakteristická štruktúrna integrácia. Táto forma integrácie je efektívna pre súčasný intenzifikačný rozvoj ekonomiky ako aj iných spoločenských procesov. Centralizácia a koncentrácia je tiež formou integračného vzťahu. Práve pri vedome riadených integračných spoločenských procesoch je dôležité uplatniť adekvátnu formu centralizácie. Je totiž podstatný rozdiel medzi centralizáciou mechanistického typu a centralizáciou dialektického typu (napr. demokratický centralizmus). Vo vede je zasa rozšírená konceptuálna forma integrácie, t. j. integrácia na základe paradigiem, základných teoretických predstáv, ktoré sa uplatňujú v špeciálnych vedách resp. v skupine vied. Tento spôsob integrácie v ideologickej oblasti plní marxizmus-leninizmus ako vo vnútri socialistických štátnych celkov tak aj v integrácii medzi týmito celkami. Marxizmus-leninizmus totiž ideovo regulatívne sprostredkúva integračné procesy rôznych oblastí života socialistickej spoločnosti. Keďže sú to procesy plánovite riadené, zohráva v ich plánovaní a poznávaní všeobecne teoretickú, ako aj metodologickú funkciu. Integrácia, ktorá má komplexný charakter sa čoraz častejšie vyskytuje aj pri komplexnom riešení podmienok a dôsledkov vedecko-technickej revolúcie, v medzinárodnom meradle pri riešení globálnych problémov ľudstva.

Hlbšia analýza rôznych foriem sociálnej integrácie bude nepochybne tvoriť príspevok poznávania integračných procesov v socialistickej spoločnosti pri ich prognózovaní a cieľavedomom riadení, a to ako v štátnom tak aj medzištátnom rámci.

xxx

Dialektikomaterialistické chápanie podstaty integrity, celstnosti *spoločnosti*, jej integračných procesov na rozdiel od interpretácií za-

kladajúcich sa na inom filozoficko-metodologickom východisku sa vyznačuje tým, že:

1. spôsob výroby materiálnych prostriedkov pre život sa pokladá za základnú oblasť činnosti ľudskej spoločnosti, ktorá determinuje a integruje ostatné oblasti života ľudskej spoločnosti; na rozdiel od iných biotických sociálnych organizmov ľudská spoločnosť sa utvorila a vyvíja na základe špecifiky ľudskej činnosti, a to práce, výroby prostriedkov pre život. Spôsob výroby obsahuje konkrétne historické vzťahy spoločnosti k prírode a ľudí k sebe navzájom, ktoré sú organizované vo forme konkrétnych vývinových stupňov systému ľudskej spoločnosti, ako spoločensko-ekonomické formácie. Idealistické koncepcie, ktoré chápu spoločnosť ako organický systém, nachádzajú integračné vzťahy vo sfére duchovného života spoločnosti (napr. duchovné kultúrne systémy Spenglera, Berďajeva, Toynbeeho). Hoci dialektickomaterialistická kritika idealizmu v otázke integrácie spoločnosti nepopiera integračnú povahu ideí v rôznych formách spoločenského vedomia, popiera však ich určujúcu úlohu v integrácii spoločnosti.

2. V dialektickomaterialistickej koncepcii spoločnosti sa pokladá pohyb *protirečenia* výrobného spôsobu, a to protirečenia medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi za *zdroj* rozvoja a kvalitatívnej zmeny výrobného spôsobu, spôsobu života ľudí a v konečných dôsledkoch aj vývinu celého spoločenského systému. Je len pochopiteľné, že dialektickomaterialistická analýza integračných procesov spoločenského systému musí vychádzať práve z analýzy integračných a diferenciacných procesov v oblasti výrobného spôsobu a v sledovaní funkcie integračných procesov v tejto oblasti na odvodené integračné procesy spoločenského systému.¹

Ako každý vyvíjajúci sa systém aj spoločenský systém sa vyznačuje autonómnosťou svojich častí, svojich podsystémov, v ktorých prebiehajú svojrázne integračné procesy. Môžeme tu spomenúť procesy diferenciacie a integrácie vo vede, ďalej integračnú úlohu vedeckého svetonázoru pre ideový obsah foriem socialistického spoločenského vedomia. Pravda, priznanie autonómnosti častí sociálneho celku nesmie viesť k popieraní ich vzájomnej súvislosti, ich bezprostredného alebo sprostredkovaného vzájomného pôsobenia, ďalej k popieraniu vplyvu vzájomného pôsobenia výrobného spôsobu na ostatné časti spoločenského celku, pričom vedúcú úlohu v tomto pôsobení má výrobný spôsob.

Už klasici marxizmu objavili integračnú úlohu materiálnej výroby pre život spoločnosti, v ktorej sa utvárali také činitele integrácie a diferenciacie ako sú jazyková komunikácia, vedomie a inštitúcie regulácie spoločnosti. Jazyk a vedomie sú však súčasne aj činiteľmi diferen-

¹ Tak napr. P. Streeten, buržoázny ekonóm, ktorý skúma medzinárodnú ekonomickú integráciu v kapitalistických krajinách, teda *materiálny* spoločenský proces, pokladá za integrovanú takú spoločnosť, kde „majú všetci členovia rovnaké možnosti a rovnaký stupeň slobody“, takže integráciu stotožňuje s ideálom. (11, s. 140).

ciácie a integrácie materiálnej praxe. Umožňujú totiž členenie činnosti spoločnosti, priestorové rozčleňovanie, osamostatňovanie indivíduí, ich skupín, no zároveň im umožňujú komunikáciu. Utváranie ľudskej spoločnosti na základe práce, integračná funkcia práce neguje predchádzajúcu stádovú integráciu. Tento fakt treba mať na pamäti pri konštatovaní, že práca spočiatku vonkajškovo donucovala ľudí spolupracovať a tým obhajovať svoj život. Nevyhnutnosť vzájomnej závislosti indivíduí, ktorá je podmienená prácou, však neznamená, že izolované indivídua tvoria i východisko pre túto spoluprácu. Podľa K. Marxa naopak treba vysvetliť, ako sa ľudské indivídua stávajú voči sebe relatívne izolované, treba teda vysvetliť historický typ ľudskej spoločnosti, v ktorom sa indivíduám zdá, že sú voči sebe navzájom izolované.

Skutočné vyhranené procesy integrácie v ľudskej spoločnosti začínajú až s procesom diferenciacie jej pracovnej činnosti, s jej špecializáciou, teda s *deľbou práce*. Tento proces je výrazom rozvoja produktívnych síl spoločnosti, zvyšuje produktivitu práce spoločnosti, rozširuje sféru vlády spoločnosti nad prírodou, vzťahy spoločnosti k prírode sú mnohostrannejšie, pričom sa zmnohostrahujú aj spoločenské vzťahy. Rozširuje sa teda sféra slobody ľudského rodu voči prírode, rozšírene sa reprodukujú určenia ľudského rodu, ktoré zahŕňa fenomén práce, teda praktický spôsob bytia ľudskej spoločnosti. Proces špecializácie práce prebieha do dnešných dní, a zatiaľ nevznikla ešte ani hypotéza, podľa ktorej by sa mal tento proces zastaviť v nejakej historickej perspektíve. Práve naopak, historická úroveň rozvoja výrobných síl na základe rozvoja súčasnej vedy, vedecko-technická revolúcia pre svoj efektívny rozvoj si vyžadujú prehĺbenie deľby práce, jej špecializáciu a kooperáciu aj v meradle medzištátnych hospodárskych celkov, ako aj zosilňovanie integračných ekonomických a mimoekonomických zväzkov medzi štátmi.

Každý krok v diferenciacii práce spoločnosti je zároveň integráciou diferencovaného. Ak by totiž diferenciacia, vyčleňovanie, relatívne osamostatňovanie nebolo súčasne integráciou, znamenalo by to:

1. neúčelný proces, utváranie disfunkčnosti v jestvujúcom celku, pretože ontická účelovosť organických a sociálnych ľudských systémov vyjadruje jednotu štruktúrno-funkčných závislostí týchto systémov z aspektu ich vývinu;

2. reprodukciiu toho istého systému v inej lokalite, ako tomu bolo v indickej spoločnosti, keď počet obyvateľstva vzrástol natoľko, že na jestvujúcom území sa všetko nemohlo užiť, podobne aj pri antickej gréckej kolonizácii pobrežia Stredozemného mora; možno tu zaradiť tiež sťahovanie národov v Európe v období raného stredoveku. Boli to procesy diferenciacie podobné vyčleňovaniu nového organizmu z materského organizmu, ktorý už neurčuje rozvoj nového organizmu a späťtosť medzi nimi je iba na úrovni dedičnej informácie (ako biotickej, tak aj kultúrnej v ľudskej spoločnosti). Tento typ diferenciacie nie je teda vnútorným momentom vývinu, lebo neutvára kvalitatívne nový orga-

nický druh. Naopak, diferenciácia a integrácia, pri ktorých sa utvára nový druhový organizmus, je podobný procesu diferenciácie, špecializácie práce, ktorý zároveň integruje diferencované činnosti spoločnosti utvárajúc tým spoločenský systém práce, spoločenský systém výroby, aby mohol účelnejšie, efektívnejšie pôsobiť na prírodu. Účelnosť tohto procesu sa dá empiricky zisťovať a dokonca aj kvantifikovať: výsledkom každej účelnej diferenciácie i každej integrácie predtým izolovaných systémov do efektívnejšieho sociálneho systému je produktivita spoločenskej práce, ktorá je zároveň mierou slobody spoločnosti voči prírode.

Diferencovaná pracovná činnosť spoločnosti, jej jednotlivých oblastí sa integruje buď plánovite v pracovnom procese, v ktorom špecializované úkony, jednotlivé konkrétne práce a ich výrobky tvoria vedome riadené súčasti utvárania finálneho výrobku, buď sa integruje sprostredkované sférou výmeny, keď individua, jednotlivé pospolitosti ako subjekty vstupujú prostredníctvom svojich výrobkov do vzájomného vzťahu vo sfére ich výmeny, teda ako subjekty tovarovej výroby. Preto aj trh, tovarový výmenný vzťah je molným integračným činiteľom spoločnosti tovarových výrobcov a kapitalistický trh je ekonomickým základom utvárania novodobých národov.

Charakteristickou črtou spoločenských systémov založených na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov je odcudzený charakter integračných spoločenských vzťahov, kde sa vzájomná závislosť a súčinnosť individuí stavia voči nim ako cudzia, nezvládnuteľná sila. Túto súvislosť zaznamenali zakladatelia dialektickomaterialistického chápania dejín a dokonca jej racionálne pochopenie pokladali za podmienku objasnenia každej mystifikácie ľudských dejín. Na druhej strane, súčinnosť, ktorú spoločnosť plánovite riadi, pokladali za znak, ktorým sa ľudstvo vydeľuje zo svojej predhistórie a za začiatok utvárania skutočne ľudských dejín, t. j. dejín, na ktoré možno ako na celok aplikovať takú črtu ľudskej subjektivity, ako je vedomá anticipácia výsledkov konania, teda cieľavedomosť.

Výrobný spôsob nie je iba základným, zjednocujúcim činiteľom celého systému života spoločnosti, jeho rôznych stránok, ale aj činiteľom jeho diferenciácie, jeho mnohostrannosti. Tak deľba na fyzickú a duševnú prácu — výraz istého stupňa rozvoja výrobných síl — viedla k samostatnému konštituovaniu mnohých foriem spoločenského vedomia a s nimi spojených inštitúcií. Na druhej strane, ideový obsah foriem spoločenského vedomia slúži ako duchovne integrujúci faktor ľudského spoločenstva, a to aj vtedy, keď zjednocuje skupiny ľudí, spoločenské triedy proti takej sociálnej integrite výrobných vzťahov, ktoré treba nahradiť inými. Absolutizácia integračnej úlohy sociálnych ideí (morálnych, náboženských, právnych, filozofických, umeleckých), ignorovanie ich genetickej spätosti s výrobným spôsobom, s ekonomickými vzťahmi, viedla idealistických mysliteľov k názoru, že pokladali vývin ideí za

rozhodujúceho činiteľa vývinu spoločnosti. (G. W. F. Hegel); niektorí pokladali civilizačné cykly, tvorenie kultúr za dielo spoločenskej elity, ktorej vyčerpaná tvorivá činnosť spôsobuje zánik civilizácie (A. J. Toynbee). Marxistické odmietanie absolutizácie duchovnej úrovne spoločenskej integrácie vôbec neznamená popieranie jej významu, funkcie v živote spoločnosti, jej spätnoväzbové dialektické pôsobenie na integračné procesy v oblasti výroby. Dokonca sa objavila taká špecifickosť dialektického pôsobenia v socialistickej spoločnosti, kde ekonomický pohyb je nevyhnutne sprostredkovaný politikou, teda sférou ideovej nadsťavby a všeobecnejšie vedeckým svetonázorom, ktorý je teoretickým základom politiky socialistickej spoločnosti. Táto súvislosť sa prejavuje v integračných procesoch, nielen vo vnútri štátneho celku, ale aj medzi socialistickými štátnymi celkami vo forme medzinárodnej socialistickej ekonomickej integrácie. Bez takéhoto ideologického *sprostredkovania* nie je možný ani spomínaný ekonomický pohyb.

Každý výrobný spôsob a na ňom založená celková organizácia spoločnosti, teda spoločensko-ekonomická formácia, sa vyznačuje svojimi *špecifickými* činiteľmi a procesmi diferenciácie a integrácie. Napr. staroveké rímske impérium, založené na otrokárskom systéme výroby, bolo integrované mimoekonomickým násilím; hlavným integračným činiteľom bola totiž armáda, ktorá mu zabezpečovala svojimi výbojmi čerstvé masy otrokov. Keď vznikla situácia, že už nebolo možné zabezpečiť prílív otrokov, došlo v samom srdci ríše, v Taliansku k zániku otrokárkeho výrobného spôsobu, k vyľudňovaniu miest — týchto stredísk obchodu, remesiel a duchovnej kultúry.

V závislosti od výrobného spôsobu, v závislosti od úrovne výrobných síl má integračnú alebo dezintegračnú, ale aj diferenciáciu úlohu tiež prírodné prostredie. Tak napr. veľké rieky tvorili pre poľnohospodárske obyvateľstvo zjednocujúci faktor na vytvorenie veľkých civilizácií, kultúr, štátnej organizácie spoločnosti. Rieky a morské pobrežia umožňovali transport, výmenu tovarov, stretávanie ideí, výmenu poznatkov, ale tvorili aj infraštruktúru pre podmanenie slabších štátov štátmi silnejšími. Horské údolia zasa zabraňovali, resp. sťažovali styk medzi národmi, konzervovali spôsob života, podmieňovali veľkú diferencovanosť kultúr; ale s objavom a využívaním sily horských bystrín na mlyny a iné mechanizmy, resp. s objavom rúd, stávajú sa niektoré horské doliny strediskami výroby pre vzdialený trh. Pre feudálny spôsob výroby sú charakteristické odstredivé, dezintegračné vzťahy, procesy a to vo sfére výroby, tak aj v politickej organizácii spoločnosti, založenej na naturálnom hospodárstve, na naturálnej sebestačnosti feudálnych hospodárstiev. Aj vznik centrálnej štátnej moci nad feudálmi podmienený hrozbou vonkajšieho nebezpečenstva, a tým vytvorenie armády podliehajúcej centrálnej moci, neznamenali odstránenie feudálnej roztrieštenosti v ekonomickej oblasti. Veľké náboženské systémy, ktoré sa dvíhali nad touto roztrieštenosťou, izolovanosťou medzi feudálnymi ekonomickými cel-

kami, boli duchovným výrazom rovnakého feudálneho spôsobu existencie ľudí, nie však ich ekonomickej integrácie.

Až rozvoj kapitalistického výrobného spôsobu, najmä po jeho definitívnom víťazstve, keď sa do výroby zaviedol parný stroj a vytvoril strojovú veľkovýrobu, „univerzálne výrobné sily a univerzálny styk“ (Marx), prvý raz v ľudských dejinách utvoril svetové dejiny a vo svojom imperialistickom štádiu rozvoja utvoril tiež prvý reálny systém ľudstva. V tom období boli totiž ekonomické vzťahy medzi štátmi natoľko späté, že významné zmeny vo výrobe a výmene produktov v jednej časti (predovšetkým v ekonomicky najvyspelejšej) mali za následok zmeny v inej časti ľudstva. Tak napr. ekonomické krízy v imperialistickom období mali *celosvetový* charakter, pohyb cien na popredných burzách sa prejavoval v celosvetovom meradle; vojny v epoche imperialismu sa stali svetovými vojnami; pretrhnutie celosvetového systému imperialismu vyvolalo celosvetový historický proces rozpadu kolonializmu, začalo epochu socialistických a protiimperialistických národnooslobodzovacích revolúcií.

Procesy integrácie a diferenciácie konkrétneho výrobného spôsobu možno teda opísať, pochopiť iba ako dialektickú protirečivosť pohybu výrobných síl a výrobných vzťahov. Rozvoj výrobných síl sa realizuje tak, že dochádza k ich diferenciácii, špecializácii, čomu zodpovedá vcelku aj pohyb ekonomických vzťahov, ktoré prehlbujú svoju štruktúru. Na druhej strane integrácia špecializovaných výrobných síl sa realizuje nielen predmetno-technicky a technologicky ako kooperácia prostredníctvom špecializovaných výrobkov, ktoré sú časťami finálneho výrobku (resp. technického systému), ale aj vo svojej ekonomickej forme ako vzťah výmeny, resp. ako pohyb vlastníckeho vzťahu. Napr. K. Marx pri analýze kapitalistického výrobného spôsobu vysvetlil, ako rozvoj výrobných síl vedie ku koncentrácii výrobných podmienok a zároveň aj k pohybu vlastníckeho vzťahu. Výrobné sily, najmä ich technická a technologická stránka, vytvárajú však iba reálne *možnosti* integrácie a diferenciácie výrobného spôsobu, no ich špecifický historický charakter sa realizuje iba *prostredníctvom výrobných vzťahov*. Tak investične kapitálovo náročný ťažký priemysel sa mohol vytvoriť až zjednotením individuálnych kapitálových prostriedkov do kapitálového spoločenstva; socialistické výrobné vzťahy realizujú už industrializáciu nepomerne efektívnejšie a v oveľa kratšom časovom období. Výrobné vzťahy poskytujú teda sociálne organizačnú formu svojmu obsahu — výrobným silám. Tie tvoria os, základ sociálnej integrácie a utvárajú jej centrá. Je napr. známe, že technickým základom industrializácie bol parný stroj a strojársky priemysel. Tieto technické prvky výrobných síl boli závislé na uhlí a čiernej metalurgii. Preto sa aj stali centrami industrializácie, jadrom veľkých svetových hospodárskych centier.²

² Podľa A. Predöbla priestorová štruktúra svetovej ekonomiky sa utvárala okolo „gravitačného póla“, ktorého jadrom bol priemysel železa a ocele: v 18. a 19. stor.

Z hľadiska fenoménu sociálnej integrácie pokladáme za významnú kategóriu *totality*, ako ju chápal a uplatnil K. Marx pri analýze kapitalistického výrobného spôsobu. Jej adekvátnou terminologickou náhradou je kategória dialektickej celostnosti, ktorá označuje celok, ktorý sám seba produkuje a rozšírenie reprodukuje z vlastných podmienok, pričom výsledky produkcie tvoria ďalšie východiskové podmienky vývinu systému. Keďže vznikajúci, rozvíjajúci sa kapitalistický výrobný spôsob bol medzi jestvujúcimi výrobnými spôsobmi iných sociálnych celkov najproduktívnejší, podriadil si ich a včlenil ich do svojho systému (napr. kolónie; premena feudálneho a iných foriem nekapitalistického pozemkového vlastníctva na kapitalistické pozemkové vlastníctvo; z domácej výroby si urobil svoj prívesok; v súčasnosti niektoré štáty oslobodené od politického kolonializmu podriadil svetovým centráм štátne monopolného kapitalizmu). V rámci súčasného svetového kapitalizmu prebieha medzinárodná deľba práce a ekonomické zväzky sa stávajú pevnejšie. Vytvorili sa tiež mohutné technické nástroje integrácie: rýchlá doprava, komunikačné prostriedky informácií. Kapitalistickú ekonomickú integráciu ako v rámci štátneho celku, tak medzi štátnymi celkami nemožno však oddeliť od celkového súhrnu kapitalistických výrobných vzťahov, od hlavného účelu kapitalistického výrobného spôsobu — dosahovania zisku, v súčasnosti maximálneho zisku, nemožno si odmyslieť ani konkurenčný boj ako formu, v ktorej sa realizuje integrácia. No na druhej strane integrácia je tiež nástrojom konkurencie. Jedným zo zdrojov zisku sú aj úspory z prehlbujúcej sa medzinárodnej deľby práce.

Ekonomické integračné procesy medzi socialistickými štátmi sú zasa podriadené základnému zákonu socialistického výrobného spôsobu, ktorý sa realizuje v plánovitej forme. Atributívnosť plánovitosti majú aj ostatné objektívne zákony socialistickej ekonomiky. Termín plánovitost' totiž nevyjadruje obsah ekonomického zákona, ale jeho formu z hľadiska vzťahu medzi cieľovou reguláciou ľudského konania a od cieľa nezávislého obsahu konania na úrovni makrospoločenských vzťahov a procesov. Rozdielnosť sociálno-ekonomického obsahu kapitalistickej a socialistickej medzinárodnej ekonomickej integrácie — i keď ide o tovarovú výrobu — možno zaznamenať v mnohých súvislostiach. Tak napríklad rozdielna ekonomická úroveň rozvoja vedie k *nadvláde* vyspelejšieho kapitalistického hospodárskeho celku nad menej rozvinutejším ekonomickým štátnym celkom; silnejší štát vnucuje ekonomicky slabšiemu štátu aj ráz hospodárskej špecializácie; jeho vykorisťovanie ako aj forma medzinárodnej ekonomickej integrácie sa realizuje napr. nad-

bola svetová ekonomika unikoncentrická v podobe európskej priemyselnej jadrovej oblasti; na rozhraní 19. a 20. stor. sa z USA, z okrajového európskeho gravitačného poľa utvorilo samostatné gravitačné pole; v tridsiatych rokoch 20. stor. sa utvorilo po industrializácii ZSSR tretie svetové gravitačné centrum priemyslu [8, s. 184—186].

národnými kapitalistickými monopolmi. Pre socialistickú medzinárodnú ekonomickú integráciu rôzna ekonomická úroveň jej štátnych celkov zasa sťažuje ich integráciu na základe najvyspelejšej techniky a technológie. Hospodársky málo rozvinutá krajina nemôže totiž ešte prispieť do rozvoja techniky a technológií v rámci medzinárodnej delby práce a integrácia na základe vykorisťovania, ako je to v kapitalizme, nie je medzi socialistickými štátmi mysliteľná.³ Naopak, priemyselne vyspelé socialistické štáty pomáhajú priemyselne nerozvinutým štátom budujúcim základy socialistickej spoločnosti *vyrovnať* historicky podmienené zaostávanie. A tak až určité ekonomické vyrovnanie úrovne rozvoja socialistických štátov môže byť predpokladom takej *diferenciácie* ich ekonomických činností, takej ich delby práce, ktorá bude efektívnou podmienkou rozvoja progresívnej techniky a technológií medzinárodného socialistického ekonomického celku. Medzinárodná socialistická ekonomická integrácia i v podmienkach nerovnakej úrovne ekonomického rozvoja jej jednotlivých štátnych celkov je predsa len efektívnou sociálno-ekonomickou formou zvyšovania ich produktivity práce.

Ako je známe, sociálno-ekonomická stránka procesu socialistickej ekonomickej integrácie je predmetom intenzívneho teoretického politicko-ekonomického výskumu i naliehavou úlohou samotnej praxe medzinárodnej socialistickej ekonomickej integrácie. V politicko-ekonomickej literatúre sa konštatuje, že základným protirečením medzinárodnej socialistickej ekonomickej integrácie je protirečenie medzi tovarovou formou socialistickej výroby a jej komunistickým naturálnym obsahom na strane druhej. I keď toto protirečenie jestvuje v zárodku, predsa jeho rozvíjanie je obsahom vývinu medzinárodnej socialistickej ekonomickej integrácie, ktorá v historickej perspektíve vyústi do jednotne koordinovaného celosvetového komunistického hospodárstva. (10, s. 30—35) Domnievame sa však, že spomínané protirečenie bude určovať špecifiku ekonomickej integrácie socialistických štátov až v ďalekej budúcnosti, a to v tej vývinovej etape, keď bude prebiehať negácia tovarovej výroby. Za hybné protirečenie rozvoja medzinárodnej socialistickej ekonomickej integrácie pokladáme internacionalizáciu výrobných síl a výrobných vzťahov, riešenie protirečenia medzi najproduktívnejšími časťami výrobných síl [rozvíjajúce sa ako výrobné sily vedecko-technickej revolúcie] a ohraničenými výrobnými vzťahmi národno-štátnych ekonomík. Formou riešenia tohto protirečenia je práve internacionalizácia výrobných síl prostredníctvom internacionalizácie socialistických výrobných vzťahov, teda utváranie internacionálneho socialistického výrobného spôsobu, čo je vlastnou historickou úlohou aj podstatou medzinárodnej socialistickej ekonomickej integrácie.

Keďže medzinárodná socialistická ekonomická integrácia je *uve-*

³ Socialistické štátne subjekty totiž monopolne disponujú výrobnými podmienkami a pracovná sila nie je medzinárodným tovarom (10, s. 29).

domelým spoločenským procesom, vystupuje do popredia teoretické ako aj praktické „zmocnenie“, osvojenie si jeho dialektiky *subjektami* tejto integrácie, a to na rôznych úrovniach riadenia socialistických štátov, predovšetkým subjektov, ktoré reprezentujú socialistické ekonomické štátne celky. Iba sprostredkovaním politickej, sociálno-riadiacej nadstavby sa totiž môže utvárať socialistický integračný internacionálny výrobný vzťah (resp. výrobné vzťahy), iba prostredníctvom neho sa realizuje *možnosť*, aby isté oblasti výrobných síl (založené na súčasnom vedeckom poznaní) svojou internacionalizáciou sa stali najpokrokovejšou vedúcou oblasťou výrobných síl spoločnosti.

LITERATÚRA

1. HRNČÍR, M.: Klasická a neoklasická teorie jako obecné východisko nemarxistických integračních teorií. In: Eseje o nemarxistických teoriích ekonomické integrace. Praha 1970.
2. PECHO, M.: Problémy a perspektívy integrácie. Bratislava 1979.
3. Filosofskaja encyklopedija, 2. Moskva 1962.
4. SIRÁCKY, A.: Sociológia a integrácia vied. Bratislava 1968.
5. ŠTULLER, A.: Niektoré teoretické a metodologické východiská rozboru integrity socialistickej spoločnosti. Dizertačná práca. Vysoká škola politická ÚV KSČ. Praha 1973.
6. ENGELGARDT, V. A.: Integrativizmus — puť ot prostogo k složnomu v poznanii javlenij žizni. In: Voprosy filosofii 1970, č. 11. O nekotorych atributach žizni: ijerarčhija, integracija, „uznavanije“. In: Voprosy filosofii 1976, s. 7.
7. AFANASIEV, V. G.: Sistemnosť i obščestvo. Moskva 1980.
8. BEDNAŘÍK, Z.: Ekonomická integrace v pojetí Andrease Predühla. In: Eseje o nemarxistických teoriích ekonomické integrace. Praha 1970.
9. URSUL, A. D.: Priroda informacii. Moskva 1968.
10. CHALUPSKÝ, Z. — TAUCHMAN, J.: Mezinárodní socialistická ekonomická integrace. Praha 1981.
11. TIKAL, S.: Anglický skepticismus k regionální ekonomické integraci. In: Eseje o nemarxistických teoriích ekonomické integrace. Praha 1970.

К ПОНЯТИЮ „СОЦИАЛЬНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ“

Владимир Сайлер

Интенсивные интегративные процессы в разных областях человеческого общества в период научно-технической революции в условиях социалистического общества, также как и государственно-монополистического капитализма ведут к тому, что понятие „социальная интеграция“ приобрело мировоззренческий характер. Можно предполагать, что философский анализ социальных и биотических процессов приведет к тому, что понятие „дифференциация и интеграция“ будут включены в систему категорий материалистической диалектики.

Автор объясняет понятие „социальная интеграция“ в связи с категорией диалектического противоречия в рамках диалектико-материалистического понимания общественного развития. Каждый способ производства, каждая общественно-экономическая формация обозначается специфическими факторами и процессами дифференциации и интеграции. Сове-

менные международные экономические интегративные процессы, протекающие на основе углубления общественного разделения труда, обусловлены интернациональным характером производительных сил, возникающих как производительные силы научно-технической революции. Однако их интернациональный характер уже опосредован интернационализацией производственных отношений. Капиталистическая международная экономическая интеграция подчиняется основному закону движения капиталистического способа производства, а социалистическая интеграция — своим имманентным законам.

ZUM BEGRIFF SOZIALE INTEGRATION

Vladimír Seiler

Intensive Integrationsprozesse in den verschiedenen Bereichen der menschlichen Gesellschaft im Zeitalter der wissenschaftlich-technischen Revolution unter den Bedingungen der sozialistischen Gesellschaft als auch des staatsmonopolistischen Kapitalismus führen dazu, dass der Begriff soziale Integration einen weltanschaulichen Charakter gewonnen hat. Die philosophische Analyse sozialer und biotischer Prozesse wird zur Eingliederung der Begriffe Differentiation und Integration in das Kategoriensystem der materialistischen Dialektik weisen.

Der Vf. erläutert den Begriff der sozialen Integration im Zusammenhang mit der Kategorie des dialektischen Widerspruchs und im Rahmen der dialektisch-materialistischen Auffassung der gesellschaftlichen Entwicklung. Jede Produktionsweise, jede sozial-ökonomische Formation ist durch spezifische Faktoren und Prozesses der Differentiation und Integration gekennzeichnet. Die gegenwärtigen internationalen und ökonomische Integrationsprozesse verlaufen auf der Basis der Vertiefung der gesellschaftlichen Teilung der Arbeit, sind durch den internationalen Charakter der Produktionskräfte, die als Produktionskräfte der wissenschaftlich-technischen Revolution entstehen, bedingt. Ihr internationaler Charakter ist aber erst durch die Internationalisierung der Produktionsverhältnisse vermittelt. Die kapitalistische internationale ökonomische Integration richtet sich nach dem Grundgesetz der Bewegung der kapitalistischen Produktionsweise, die sozialistische Integration wiederum nach ihren immanenten Gesetzen.